

ארון הספרים היהודי

גניזה אחת, אינספור כיוונים למחקר. בני הזוג רנדסבורג חוקרים נוסח עתיק של ספר שמואל

אין תחליף מדעי ותקציבי לאופן שבו מתמסרים היום הבריטים לשימור הגניזה היהודית. מדינת ישראל היא הבית הטבעי של הכתבים, אבל קיימברידג' מעניקה להם את הטיפול המיטבי. לדברי ד"ר משה לביא, במקומות אחרים כבר יצא לי לראות קטעים שמתפוררים על השולחן"

< למצוא באתר הגניזה קרוב לחצי מיליון פריטי מידע שנאספו בכמאה שנות מחקר, וכמובן את תצלומיהם של כתבי היד. אבל כדי לבחון את המקור עצמו, צריך לטוס לקיימברידג'.

ביומי השני שם לקח אותי לביא לביקור בספריית האוניברסיטה, ספריית הענק העתיקה שבתוכה שוכנת כבוד גניזת קהיר. ליו, ספריית מקומית שארכיונה עולה על גדותיה, ערכה לנו סיור מקדים ומקיף בבניין הגדול. יש בו 7 מיליוני ספרים, על מדפים שמתארכים מדי שנה בשנה קילומטרים וחצי כדי להכיל את הכותרים החדשים. "אנחנו מקבלים בין 1,500 ל-2,000 ספרים חדשים בשבוע", התרוננה ליו בדרך מאגף העיתונות לאגף המפות, ואני רשמתי בפנקסי שאנחנו עם הספר, אבל הבריטים עם הספרייה.

יחידת הגניזה בקיימברידג' נמצאת בקומה השנייה והשלישית של הספרייה. היא מכילה אולם קריאה רחב ידיים, משרדים, חדרי צילום וסריקה של כתבי היד, וכמובן קודש הקודשים – מחסן הכתבים ששכטר הביא הנה ממצרים לפני 118 שנים. לא מיקרופילם, לא עותקים נאמנים למקור, הכתבים עצמם. הם מוחזקים פה בתוך ארונות מתכת אפורים ורחבים, מדפים-מדפים, מונחים דומם ליד כתבי ניוטון ודרוויין ואוצרות תרבות עתיקים מיפן, מסין וממחוזות רחוקים אחרים שהבריטים עשו בהם פעם ככתוך שלהם.

שני הזמן מפקות מהכתבים העתיקים ניהוח חריף, טביעות ריח של מילניום שלם. מוגנים חרוצים משרים במקום צינה עזה שנועדה לטייב את תנאי השימור של הכתבים, וכברדך אגב גם מעצימה את החוויה החושית. מי שוכה לבקר פה, יזכור תמיד את הריח ואת הקור. עד לפני שנים אחדות הורשו החוקרים לפשפש כאוות נפשם במחסן הגנוזים, אך מאז השתנו הכללים. רק הצוות המקומי מורשה לבוא אל הקודש. חוקרים רבים לא ביקרו במחסן מעולם. אחרי רישום מוקדם הם מתייצבים בחדר הקריאה, והספרנים מעלים לשם מהמחסן את כתבי היד שהזמינו. למרות הכיסוי הפלסטי הקשוח שעוטף את הכתבים, חל איסור להשתמש בספרייה בעט; מותר רק מחשב נייד או עיפרון.

אני מאפסן את העט עמוק בכיס, מקבל במקומו עיפרון, ומכנס אל חדר צדדי קטן נטול חלונות, שהריחות היחיד בו הוא שולחן גדול. ד"ר צבי שטמפפר ממעלה-אדומים, חוקר-אורח ביחידת הגניזה שנראה יותר כר"מ בשיבה מאשר כאיש אקדמיה, עורך לי שם תצוגת תכלית שרק בשבילה היה שווה לעשות את כל הדרך מהארץ.

מבחר מטעמי הגניזה נערמים על השולחן. ידיי הרועדות-משוהו ממששות את כתב היד שמספרו הקטלוגי T-S10Ka4: דף מ"מורה הנבוכים" של הרמב"ם, בכתב ידו של המחבר. קרוב לוודאי שהוא

צילום: חגי סגל

אחת ההפלגות, ואולי מההפלגה האחרונה ממש. היא נפתחת במילים "אל משה בן מימון זצ"ל, אחיך רוד כותב לך". השערה פרועה-משהו אומרת שכתמי המים על המסמך הם שרידי דמעותיו של הרמב"ם.

בית כנסת במעבה הר הבית

שטמפפר מגיש לי מסמך בחתימת רבי יוסף קארו, מחבר ה"שולחן ערוך", בעניינה של אלמנה עשוקה. אחריו רצועת קלף בכתב ידו הקסום של האר"י הקדוש, וחווה דעת הלכתית בענייני עסקאות ממון עם גויים, פרי עטו של רבנו גרשום מאור הגולה, הפוסק הבכיר שאסר על גברים יהודים לשאת יותר מאישה אחת או לגרש אותה נגד רצונה. אלף שנים מפרידות בינינו לבינו, וכי-900 שנה בינינו לבין רבי יהודה הלוי, שאף הוא נמצא כאן. המשורר שלנו היה במזרח וגופו בסוף מערב מתכתב עם חלפון בן נתנאל מקהיר, ומדווח לו שבכ"ד באלול ר' אלפים תת"ק (1140) הגיע בשלום לאלכסנדריה, בואכה ארץ ישראל. במכתב אחר מתבקש חלפון, ידידו ופטרונו של ריה"ל, להיחלץ למען פדיונה של שבויה יהודייה. למעשה, כמעט כל מה שאנחנו יודעים היום על הביוגרפיה של מחבר הכוזרי מתבסס על סדרת המכתבים הזו מגניזת קהיר. הגניזה מגדילה באופן מעריכי את הידע ההיסטורי שלנו על העולם היהודי הקדום, משפיעה על הפסיקה ההלכתית המודרנית, ושופכת אור על תורת ארץ ישראל בעידן הערפילי שבין חתימת המשנה למסעי הצלב.

אני מורשה לגעת גם באיגרת משנת 1035 שנשלחה על ידי שלמה בן יהודה, ראש ישיבת ירושלים, ל"רבי אפרים החבר בסנהדרי גדולה" שבקהיר. הגאון הירושלמי מבקש בה סיוע בשיפוץ מערה שהתמוטטה ברעש האדמה הגדול שפקד את העיר שנה קודם, ופגע גם בכותל המערבי. הוא כותב שהוא זקוק ל-62 קורות עץ ול-600 נסרים. משה גיל, שפרסם את האיגרת, משער כי מדובר במערה תתיקרקעית במעבה הר הבית, ששימשה כבית הכנסת המרכזי בירושלים באותם ימים. אם ההשערה נכונה, יש לה השלכות על הוויכוח ההלכתי והפוליטי בעניין תפילת יהודים בהר, אך בקיימברידג', כאמור, מתנודרים מפוליטיקה.

צוות יחידת הגניזה מניח לפני את קבוצת המסמכים השמורה היטב TS.K5 – דפי עבודה של ילדים רכים, לומדי קרוא וכתוב. לפי הנחיות מורם ורובם הם מילאו בצבע את החלל של אותיות א"ב ששרטט למענם, וכמנהג ילדים קישטו את הרף בציורים. בעין של הדיוט נראים הדפים הצבעוניים כבני מאה שנה לכל היותר, אבל שטמפפר, מומחה ליצירה הספרותית של היהודים בארצות האסלאם ועורך כתביהעת גנוי קדם, מספר שהם בני אלף שנים כמעט. בראש מתנגנים לי צילי "אצלנו בכפר טודרא" של שלמה בר ו'אויפן פריפעטשיק" של מרק ורשבסקי: "חדר קטן, צר וחמים, ועל הכירה אש/ שם הרבי את תלמידיו מורה אל"ף-בי"ת".

המנה האחרונה בסעודת כתבי היד ביחידת הגניזה של קיימברידג' היא מעטפת נייר ובה "פירורים", קרעים קטנים ביותר של מסמכים שהתפוררו לחלוטין. כך, ממש, הם הובאו הנה בארגון הבקבוקים של שכטר. אין טעם לעטוף גם אותם בשכבת מלניקס, כי קלושים הסיכויים לשחזר אותם. מארזי מרשים לי לפתוח את אחת המעטפות ולגעת בפירורים כדי לקבל תחושת שכטר. אפילו חוקרים ותיקים טוענים שקשה להתרגל אליה. הסריקה הממוחשבת באתר האינטרנט של פרידברג מקלה על חייהם ולפעמים מספקת תמונה חדה יותר מן המקור, אך אין כמו המקור וגם לא הכול נסרק. שטמפפר מספר ש"דק לאחרונה יצא לאור קובץ ספרי ההלכה של רבי סעדיה גאון, ומיד לאחר מכן נתגלה קטע נוסף, גדול ויפה, מאוסף שלא נסרק ולא היה מוכר למהדיר הקובץ. בקיימברידג' יש גם אפשרות להשתמש בתאורת אולטרה-סגול ובאמצעים אלקטרוניים מיוחדים, שלא ניתן להפעיל על הסריקה הדיגיטלית". זה כבר מתחיל להישמע כמו ארכיאולוגיה, אני מהרהר בקול. שטמפפר מסכים: "אנחנו ארכיאולוגים, רק שבמקום לחפור אבנים, אנחנו חופרים תרבות".

בעוד חודשים ימלאו מאה שנה למותו של שכטר. החפירות באתר קיימברידג' עדיין בעיצומן. ■

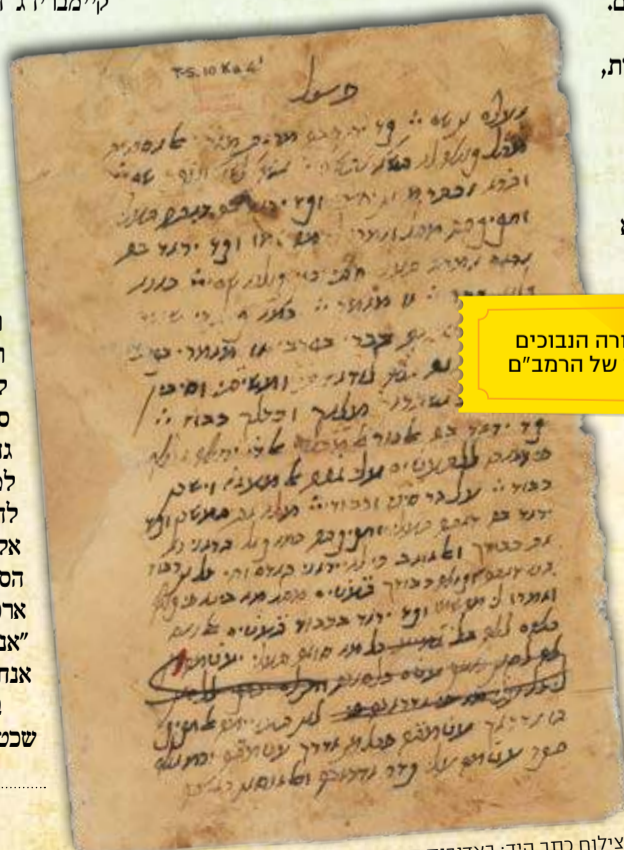
לתגובות: dyokan@makorishon.co.il

עצמו הניח אותו בגניזה, כי הרי לא יעלה על הדעת שמישהו אחר היה מותר מרצונו החופשי על כתב יד קודשו של הרמב"ם. בתחתית העמוד מתח המחבר קו מחיקה על שורה וחצי שכנראה התחרט עליה, או העדיף לנסחן אחרת. מתברר שאפילו הרמב"ם לא היה מלאך נטול טיטות, הוא היה בשר ודם. אני מנסה לפענח את המילים

המחוקות, אך שפת המסמך היא ערבית, רק האותיות הן עבריות. כבית הספר לא הכינו אותי לרגע המפגש עם עיזבונו הממשי ביותר של רבנו משה בן מימון. בסך הכול נמצאו בגניזה כ-120 קטעים בכתב יד, וההנחה היא שקיימים קטעים נוספים שטרם זוהו. על מקצת הקטעים שכבר נחקרו מופיעה חתימתו, אחרים זוהו עמו באמצעות השוואה גרפולוגית.

כמו כן מכילה הגניזה תמלילי שיעורים שרשמו תלמידיו מפיו, בנוסח "שאל אחד התלמידים את רבנו משה...".

אחיו של הרמב"ם ומיטיבו, דוד, נספה במהלך הפלגה עסקית למזרח הרחוק. הרמב"ם נזקק לשנה תמימה כדי להתאושש מהאסון ולשוב לשגרת עיסוקיו. דוגמאות הגניזה הנבחרות שמונחות לפניי בקיימברידג' כוללות איגרת שרוד שלח לאחיו המפורסם ערב

טיוטת מורה הנבוכים בכתב ידו של הרמב"ם

צילום כתב היד: באדיבות ספריית האוניברסיטה בקיימברידג'